

УДК 342.1

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

LEGAL SIGNIFICANCE AND ROLE OF MENTALITY FOR CONSTITUTIONAL LAWS OF EFFICIENCY

Костан О.В.,

магістр права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Руснак В.М.,

магістр права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Бугина В.В.,

магістр права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена визначенню місця й ролі правового менталітету як складової та однієї з рушійних сил у зміцненні державності, його впливу на підвищення ефективності законодавчого процесу та законодавства загалом. Оскільки в сучасних умовах проблема ефективності законодавства постає перед суспільством з усією очевидністю, то інтерес до дослідження правового менталітету є закономірно викликаним вимогами реального життя.

Ключові слова: менталітет, ментальність, правовий менталітет, законотворчість, правосвідомість.

Стаття посвящена определению места и роли правового менталитета как составляющей и одной из движущих сил в укреплении государственности, его влияния на повышение эффективности законодательного процесса и законодательства в целом. Поскольку в современных условиях проблема эффективности законодательства предстает перед обществом со всей очевидностью, то интерес к исследованию правового менталитета является закономерно вызванным требованиями реальной жизни.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, правовой менталитет, законотворчество, правосознание.

The article is devoted to identifying the place and role of legal mentality as one of the driving forces in the consolidation of the statehood and its influence on increasing the effectiveness of law-making process and legislation as a whole. Since the issue of the efficacy of legislation has never been more apparent than it is in the current context, the research into legal mentality is highly topical and responds to the demands of our life.

Key words: mentality, mindset, legal mentality, lawmaking, sense of justice.

Актуальність теми. Україна демократизується, оновлюється, упевнено йдучи до європейського простору. У нових умовах постає проблема переосвідомлення власної історії, адже проблема самоідентифікації в усіх аспектах (духовному, етнічному, мовному, культурному, державному) завжди була дуже актуальною в українській історії. Однією із важливих рушійних сил у зміцненні державності виявляється український менталітет і його вплив на підвищення ефективності законодавства.

Проблема ефективності законодавства, у тому числі й конституційного, завжди була й залишається актуальною для розвитку державності, створення механізмів впливу права на суспільні відносини. Держава регламентує соціальне життя шляхом розробки та видання правових актів, здійснює контроль за їх реалізацією. Досягнення відповідного рівня ефективності нормативно-правових актів є правовим і соціальним ідеалом. Цей процес вимагає поступових, зважених кроків, проведення правової реформи й глибокого наукового аналізу цієї проблеми. Зазначене зумовлює необхідність наукового осмислення, пошуку шляхів і форм забезпечення ефективності законодавства в конкретних суспільстві та державі, у конкретний історичний період.

Актуальність теми пояснюється необхідністю подальшого реформування правової системи України, що загострює не тільки науковий, а й практичний інтерес до проблем, пов'язаних із правовим менталітетом, його специфікою та роллю в правовому регулюванні соціальних відносин на різних стадіях цього процесу. Правовий менталітет є складним соціокультурним феноменом, що безпосередньо впливає на процеси правоутворення, формування правової культури населення, перспективи реалізації принципів правової й демократичної держави, ефективності законодавства. Оскільки в сучасних умовах проблема ефективності законодавства постає перед суспільством з усією очевидністю, то інтерес до дослідження правового менталітету є закономірно викликаним вимогами реального життя. Ігнорування впливу менталітету на ефективність законодавства призводить до дестабілізації політичної й правової систем, відчуження громадян від законів, інститутів влади, держави. Говорячи про національний правовий менталітет, варто зауважити, що сама постановка проблеми щодо природи цього феномена суспільної свідомості і його впливу на наявну правову дійсність не є «миттєвою», вона назріла під впливом реально сформованої політико-правової обстановки, унаслідок чого тема ментальності активно втягується у сферу безпосередньо правових досліджень. Сьогодні категорія «менталітет» широко використовується як у науковій, так і в публіцистичній літературі. Тривалий час існувала тенденція інтерпретувати менталітет загалом і правовий менталітет, зокрема, як явище, природа якого перебуває поза межами наукового дослідження. Проте вже існує певний досвід звернення до проблеми правового менталітету в наукових публікаціях, що дає змогу запропонувати його теоретико-методологічну модель.

До окремих питань впливу менталітету на державно-правові явища та розкриття його природи зверталися такі вчені, як С. Максимов, О. Огірків, О. Панарін, у соціально-психологічному аспекті – Г. Дилигінський, Є. Шестопад, у соціокультурному – І. Дубов, В. Козловський, О. Скорик, О. Марков, в історичному – О. Гуревич, Л. Пушкар'юв, у політологічному – Є. Ануфрієв, Р. Лубський, Т. Полякова.

Проте аналізу правового менталітету щодо підвищення ефективності конституційного законодавства не проводилося, що зумовлює потребу теоретико-правового переосмислення наявних знань щодо правового менталітету, вироблення на цій підставі його загальної характеристики й розкриття особливостей впливу на ефективність законодавства.

Отже, **метою статті** є розгляд правового менталітету в аспекті впливу на ефективність законодавства, особливо того, як саме історично сформовані особливості правового менталітету впливають на ефективність законодавства, який характер має зв'язок «правовий менталітет – ефективність конституційного законодавства». Слово «менталітет» первинно походить від латинського *mens, mentis* – розум, думка, інтелект; згодом у французькій мові *mentalite* стало буквально означати спрямування думок, умонастроїв, розум, його скерованість, розумові здібності, розумовий розвиток, мислення тощо [1.]

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій термінології слова «менталітет», «ментальність» уживають для характеристики певних особливостей тих чи інших суспільних груп чи узагальненого образу (наприклад, «ментальність народу», «менталітет нації», «менталітет радянських людей»).

Правовий менталітет потрібно розглядати як одну з важливих умов подальшого розвитку національної правової системи, формування громадянського суспільства й розбудови правової державності, утвердження в суспільній свідомості принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини та громадянина, законності, незалежності суду й підкорення його виключно закону, ефективної боротьби з корупцією та злочинністю.

Під правовим менталітетом розуміються історично сформовані специфічні, найбільш типові й стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності. Він характеризується значною практичною спрямованістю, зокрема досвід правового регулювання суспільних відносин орієнтує людей на те, що саме необхідно використовувати й розвивати з правового надбання попередніх поколінь, а від чого потрібно відмовитися. Менталітет закріплює стереотипні моделі поведінки, які є складовими компонентами громадського порядку.

І. Шаповалов правовий менталітет визначає як сукупність «готовностей», установок, схильностей індивіда або соціальної групи діяти, мислити й переживати різні емоційні стани з приводу правових відносин, стійку налаштованість мотивації та ціннісних орієнтацій людини, що згуртовує її в соціальні гру-

пи й історичні спільності, які дотримуються єдиних правових норм [2.]

Слушною є думка В. Павловської-Кравчук, яка зазначає, що правовий менталітет – це історично сформована система специфічних, найбільш типових і усталених для певної соціальної спільноти світоглядних уявлень про явища державно-правової дійсності, оцінювання їх і сформованих на підставі таких уявлень поведінкових стереотипів [3]. Це визначення не є всеохопним, але, на нашу думку, відбиває основні аспекти цього багатогранного, комплексного явища. Вплив правового менталітету на ефективність законодавства зумовлено насамперед особливістю його природи й ознаками, що його характеризують. Зупинимося на тих, які безпосередньо впливають на ефективність законодавства. Із наведених дефініцій правового менталітету впливають і його ознаки, якими, на нашу думку, варто вважати такі:

- його належність до сфери свідомості;
- тривалість процесу його формування;
- це явище стабільне, стійке, тривале.

Правовий менталітет є духовно-психологічною основою права, його своєрідною культурною парадигмою[4.]

На нашу думку, він концентрується в правових традиціях, формалізується в джерелах (формах) права, слугує знаковим елементом типізації правових систем світу. У правових системах традиційного (або морально-релігійного) типу еталоном є не стільки правова, скільки етична поведінка людини з її почуттям моральної відповідальності, доброчесності.

Цікавою є думка І. Дмитрієнко, яка вказує, що до фундаментальних якостей природного українського правового менталітету доцільно зарахувати такі: 1) він відбиває специфічні структуровані особливості українського типу правової культури, особливий спосіб правових думок, які формуються в тих, хто до цієї правової культури належить; 2) це історично зумовлений ідейно-світоглядний і нормативно-правовий із доміантою ідейної світоглядності феномен. Соціальні перетворення та еволюції української правової культури слабко впливають на зміну правового менталітету, трансформація його відбувається лише внаслідок значних, революціонізованих культурно-правових змін; 3) український правовий менталітет входить до структури індивідуальної психіки людини в процесі її залучення до цієї правової культури; 4) він являє собою й суспільно-правове явище, що виступає як незалежна від окремих людей соціокультурна правова реальність, і явище особистісно-правове, що характеризує правову психіку окремої людини; 5) український правовий менталітет є першоосновою формування невід'ємних ментальних прав первинних суб'єктів української правової свідомості й культури; 6) український ідеологічно-правовий менталітет є першоосновою формування від'ємних ідеологічних прав вторинних суб'єктів української правової свідомості й культури, якщо останні порушують ментальні права [5].

Видається, що сама природа цього феномена багато в чому визначає його значимість для ефективного сприйняття громадянами законодавства. На відміну, наприклад, від правосвідомості, адже має місце не просто ставлення до законодавства, яке часто буває спонтанним, викликаним до життя певними поточними (економічними, політичними) умовами, а вплив найбільш типових поглядів, що виражають стійке, відносно рівне (історично підтвержене) ставлення до законодавства, а тому не вимагає інших апробацій із погляду його ефективності. У цьому випадку законодавство набуває таких властивостей, як зрозумілість і доцільність, що, природно, призводить до його адекватного відбиття в реальному житті.

Науковець В. Павловська-Кравчук удаю вказує на співвідношення правового менталітету, правосвідомості, правової культури та правової традиції. Вона зазначає, що ці споріднені змістовно поняття є явищами свідомості, належать до сфери ідеального й у юридичній практиці вживаються в одному смислово контексті; правовий менталітет забезпечує стабільність, збереження найбільш стійких уявлень про державу та право, завжди одночасно звернений як до минулого, так і до сьогодення й майбутнього; на відміну від правової культури, він містить у собі як позитивні, так і негативні вияви; правосвідомість, у свою чергу, є зовнішнім вираженням менталітету, виконує функцію його впорядкування[6].

Зупинимося на конкретних сферах правової дійсності, у яких доцільно враховувати специфіку національного правового менталітету. Виходячи з проблеми дослідження, основний інтерес для залучення національного правового менталітету являє собою саме сфера законотворчості, від ефективності якої надалі залежить і ефективність законодавства. Такий підхід, як нам видається, допоможе узгодити між собою обидві складові цього дослідження – правовий менталітет і ефективність законодавства. Тим більше, що, урахувавши природу досліджуваного явища, взаємозалежність між ними досить очевидна. Щодо законотворчості, то потрібно насамперед звернути увагу на істотне значення національного правового менталітету в питаннях розробки та прийняття нормативно-правових актів, оскільки їхня ефективність безпосередньо залежить від їх відповідності низці якісних ознак.

При цьому, як уже було підкреслено, акцент ставиться саме на їхній змістовій стороні. Цей зміст у логічно впорядкованій формі, використовуючи прогресивні напрацювання юридичної техніки, повинен відображати передусім власний, історично вироблений досвід, який буде більш ефективним для «місцевого» застосування. І це не означає «замикання» в суто національному середовищі. Сучасні інтеграційні процеси роблять таке «замикання» в принципі неможливим. Та це й не потрібно. Запозичення прогресивного зарубіжного правового досвіду допомагає заповнювати наявні прогалини в національній правовій системі. Але лише доповнювати, а не підміняти, інакше це непередбачуваним чином може позначитися на національній правовій дійсності, ре-

зультатом чого є неефективність законодавства внаслідок його неясності й недоцільності для громадян. Під час розробки правових актів, особливо якщо ставиться питання про запозичення певних норм або інститутів, законодавцю доцільно виходити з історично зумовленого, різного ставлення до права та розуміння його природи в європейських країнах, США і країнах пострадянського простору.

На думку російського вченого Г. Арутюняна, конституційні цінності не можуть стати імпортованим чи експортованим товаром. Вони для певної країни, для певного суспільства є історично обдуманими. Неможливо знайти дві однакові за змістом конституції. У преамбулі конституції або в її статтях відбито цінності, що визначають це суспільство [7].

Отже, конституції й закони загалом відбивають правовий менталітет суспільства, для їх ефективності повинні відповідати йому.

Необхідно вказати, що тривалий час в Україні правовий менталітет був виразником правового нігілізму, але ситуація змінилася у зв'язку з останніми подіями. Як влучно зазначає О. Штепа, спостерігається значна трансформація правової ментальності суспільства. По-перше, різко зросла політична активність громадян. Якщо до подій на Євромайдані основна маса українців була аполітичною та мало цікавилася вітчизняними державотворчими процесами, то в ході й після подій січня-лютого 2014 р. в Києві та по всій Україні більшість із них не лише жваво обговорюють громадсько-політичне життя країни, а й самі беруть у ньому безпосередню активну участь. По-друге, широкі кола громадськості відчули реальну здатність впливати на хід подій у своїй країні. Майдан у свідомості людей став своєрідним неофіційним інститутом безпосереднього народовладдя, що здатен не лише брати участь у формуванні виконавчої гілки влади, а й певною мірою контролювати дії та впливати на рішення останньої [8].

Зрозуміло, що безликих суспільних відносин не буває, у їх центрі – завжди людина, яка організовує їх відповідно до своїх бажань і потреб. Національ-

ний ракурс буття буде актуальний до тих пір, поки будуть існувати держави-нації та їхні правові системи. Поки будуть розрізняти право Франції, Великобританії, Німеччини, України, до того часу буде актуальним і звернення до національного правового менталітету. Отже, виходячи з вищевикладеного, можна визначити, що між ефективністю законодавства та правовим менталітетом існує найтісніший взаємозв'язок. З одного боку, з огляду на перелічені вище ознаки менталітету саме він може сприяти стабільності, актуальності, доступності чинного законодавства, що зумовлює його ефективність загалом. З іншого – ефективність законодавства є показником його високого рівня, його реальної здійсненності, що, у свою чергу, сприяє зростанню довіри громадян, формує позитивне ставлення до законодавства, віру в його справедливість, гарантованість захисту прав і свобод людини та громадянина.

Висновки. Отже, можна підкреслити, що правовий менталітет є міцним чинником, що визначає ефективність законодавства, адже дає основу для формування й вияву правосвідомості, правового світогляду, правового мислення.

Інформація, яка надходить із ментальних настанов суспільства, сприймається правовою системою як певний сигнал, набуває юридичного оформлення або ігнорується як така, що перебуває поза сферою правового регулювання, є юридично нейтральною. Результатом неадекватного сприйняття правовою системою такої інформації може стати зниження рівня ефективності законодавства і як наслідок – утрата довіри населення до механізму правового регулювання суспільних відносин, що, у свою чергу, призведе до зниження рівня правової культури, порушення принципів законності й правопорядку.

Тому, на нашу думку, культурно-історичний фактор національного правового менталітету повинен активно залучатися законодавцем у сферу законотворчості, що, відповідно, вимагає особливих напрацювань щодо механізму дослідження правового менталітету та методики його застосування в законотворчому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарягута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
2. Шаповалов И.А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания / И.А. Шаповалов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 84.
3. Павловська-Кравчук В. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. Павловська-Кравчук ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2012. – 18 с.
4. Байниязов Р.С. Правосознание и российский правовой менталитет / Р.С. Байниязов // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 37–40.
5. Дмитрієнко Ю.М. Прямі ефекти девіантної правосвідомості: перша формула української правової ідіоми / Ю.М. Дмитрієнко // Право і безпека. 2004/3'2. – С. 11–18.
6. Павловська-Кравчук В. Поняття та сутність правового менталітету: методологія дослідження / В. Павловська-Кравчук // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 4. – С. 257–265. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/varpu_2010_4_26.pdf.
7. Арутюнян Г.Г. Конституционная культура XXI века и новые вызовы системного развития конституционной юстиции / Г.Г. Арутюнян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/kogea2008_.pdf.
8. Штепа О. До питання про сутність правової ментальності / О. Штепа // Філософські обрії. – 2014. – № 31. – С. 129–139.